

Fåglar ² 2009

Bohuslän

Nya arter för Bohuslän

Storalken – en ny titt på garfågeln svenska historia
Kosterhavets fåglar • "Praktförrädaren" på Västkusten
Kornknarrens förekomst i Bohuslän

Fåglar i Bohuslän

ges ut av Bohusläns Ornitologiska Förening (BohOF) och utkommer med två nummer per år. Innehållet i det första numret under året utgörs främst av en sammanställning av intressantare fågelobservationer som gjorts under det senast föregående året. Nummer två innehåller artiklar om fåglar, fågelskådare och fågellokaler i Bohuslän.

BohOF grundades år 1998. Föreningens syfte är att stimulera intresset för och kunskapen om fågellivet i Bohuslän, samt att agera i fågelsskyddsfrågor inom landskapet. Varje år anordnas ett antal möten, föredrag, exkursioner, studiecirkelar och resor för medlemmar och andra intresserade.

Medlemsavgiften (som inkluderar *Fåglar i Bohuslän* och ett medlemsblad) är 150 kr, för juniorer 50 kr och för familjemedlemmar 50 kr. Beloppet sätts lämpligen in på postgiro 169 55 43–7, och glöm inte att ange namn, adress och gärna telefonnummer. Dekaler med BohOF:s märke kostar 20 kr. Äldre fågelrapporter från fågelåren 1998–2008 (samt nr 2 från 2006, 2007 och 2008) finns fortfarande att köpa; är du intresserad så hör av dig till Kenneth Johansson (tel nr och e-postadress finns på sidan 43).

På BohOF:s hemsida **www.bohof.com** finns information om föreningen och fågelskådande i Bohuslän, samt flera intressanta länkar. Uppgifter om aktuella fågelobservationer på Västkusten finns på **www.kustobsar.se**

Namn, adresser och telefonnummer till BohOF:s styrelsemedlemmar och kommunombud återfinns på sidan 43. Rapportmottagare är Lars Viktorsson, och hans adress, e-postadress och telefonnummer finns på sidan 43.

Innehåll

Nya arter för Bohuslän: stäppsångare och rödhalsad gås	4
Kort & gott: ny styrelse, lång vit stork, korsnäbbar	7
Storalkan – en ny titt på garfågeln svenska historia	10
Kosterhavets fåglar	18
”Praktförrädare” utmed Västkusten	26
Kornknarrens förekomst i Bohuslän	35
BohOF:s styrelse och kommunombud	43

Omslag: Skäggmes-hane vid Tofta kile, Kungälv 9 januari 2010. Foto: Peter Hvass.

Baksida: Skäggmes-hona vid Tofta kile, Kungälv 9 januari 2010. Foto: Peter Hvass.

www.hvassnatur.se

Förord

Gränser, såsom kommun- och riksgränser, är ett mänskligt påfund. Var och en som flugit inser ju ganska snart att de där linjerna inte står att finna i terrängen nedanför, och så ser naturligtvis ”våra bevingade vänner” på jordklotet. Det är dem likgiltigt om de landar på bohussidan av landskapsgränsen eller ej. Men för oss spelar det ibland en viss roll.

När det gäller fågelrapporteringen i Sverige valde man tidigt att se på Sverige ur landskapsperspektivet. För flertalet svenska medborgare har landskapen inte någon större praktisk betydelse, men både ornitologer och botaniker håller däremot oftast reda på var deras gränser går. Varför är det så? Varför inte lika gärna använda läns- eller regiongränser? Jo, landskapens gränser ändras aldrig, till skillnad mot dem som används vid andra uppdelningar av landet.

Landskapet Bohuslän hämtar sitt namn från den borg som i början av 1300-talet började uppföras på holmen *Elfarbagi*, som ligger där Göta älv delar sig (*bagi* betyder ”hinder”). Borgen fick namnet *Bagahus* eller *Bahus*, som senare blev till *Bohus*, och gjordes om till fästning under 1600-talet. Trots att den är belägen på en holme i en älv i inlandet, kom Bohus fästning alltså så småningom att ge namn åt hela landskapet.

Längst i söder markerar landskapsgränsen också Öckerö kommuns sydligaste utsträckning, varefter den sicksackar sig fram över sydöstra Hisingen, följer Göta älvs mittfåra, slingrar sig igenom Öresjö för att sedan ofta följa åar och mindre sjöar. I Munkedals kommun lämnar gränsen helt sonika över Valbo-Ryrs socken till Dalsland. Efter att ha passerat strax öster om Sannesjön ormar sig gränsen över Örekilsälven, genar över Kynnefjälls nordöstra sida, delar Kornsjöarna, nuddar Bullaresjöarnas norra ända och når Idefjordens inre del. Gränsen löper sedan ungefär mitt i den svensk-norska fjorden, för att slutligen hänvisa Hvaleröarna till Norge och Kosterarkipelagen till Sverige. Så är vi tillbaka i saltvattnet igen, som vi väl i högre grad förknippar med Bohuslän än en liten holme i Göta älv!

Det mesta av redaktionsarbetet har utförts av undertecknad och det avslutande datorarbetet inför tryckningen av Matti Åhlund. Till sist ett stort tack till alla som bidragit med artiklar och foton till detta nummer.

Lysekil 20 oktober 2009

Ingemar Åhlund Tel 0704-50 86 25 E-post: ing_ahlund@hotmail.com

Nya arter för Bohuslän

Rödhalsad gås i Strömstad 15-17 mars 2009

I mars 2009 vimlade det av sångsvanar på blöta och ofta oskördade havre-åkrar kring Strömstad, förutom de obligatoriska grågåsarméerna. Som obotlig fågelräknennisse föranledde det mig att göra åtskilliga turer till fälten vid Skär och Torgonö. I skymningen 15 mars avslutade jag en tur med att pliktskyldigast göra

Rödhalsad gås. Skärslätten, Strömstad 16 mars 2009. Foto: Peter Nilsson.

ett svep med kikaren över en så gott som fågeltom Nöddökilen. Halvt dold bakom några grågäss stod en liten dekorativ och lagom svårbestämd gås och putsade sig: en omärkt rödhalsad! Till glädje för många bohuskryssare och andra fågelnjutare tillbringade fågeln sedan ytterligare två dagar i omgivningarna (tillsammans med närmare 1000 sångsvanar, 1000 grågäss, 300 kanadagäss, 7 spetsbergsgäss, 3 sädgäss och en tundrasädgås). Kanske stack den sedan till Norge: vid Stavanger höll en rödhalsgås till bland Anser-gäss från 19 mars till 1 april.

Den rödhalsade gåsen häckar i norra Sibirien och de flesta övervintrar vid Svarta havet och Kaspiska havet. Ett mindre antal övervintrar i Holland. Arten har setts årligen i Sverige sedan 1973 och t o m 2008 hade totalt minst 333 ex registrerats. Under 2000-talet har årssummorna varierat mellan 4 ex och 33 ex. Flest fynd är gjorda i april-maj och oktober; Skåne, Öland och Gotland står för flertalet av dem. Halland har 6 fynd, Göteborgstrakten 1 och Dalsland 1.

Inget i Strömstadsfågeln beteende eller utseende talade för att fågeln var förrymd, även om tidpunkt och sällskap manar till eftertanke. Antalet omärkta förrymda rödhalsade gäss bör emellertid vara litet. Rapportkommittén för Bohuslän har tills vidare klassat fågeln som spontan. Ingen kom så nära eller fick så bra bilder att åldern kunde avgöras.

Matti Åhlund

Stäppsångare på Svaneskären, Sotenäs 14 augusti 2009

Fredagen den 14 augusti var en underbar morgon med strålande sol, varmt och havet nästan som en spegel. Snabbt på med kläderna, ned med kaffe och fika i plastpåsen, kameraväskan på axeln och iväg på cykeln. Ekan låg och väntade på mig och nu bar det iväg till mitt favoritställe, nämligen Håskär och Långebrott. Dessa öar ligger i yttersta havsbandet, cirka en halvtimme från Väjern i bra väder.

Jag hade inte hunnit långt när jag insåg att jag inte kollat hur mycket bensin som fanns i dunken. Tyvärr var det för litet för en dryg timmes körning. Det fick bli Svaneskären istället, som jag faktiskt inte besökt på flera år. Men inget ont som inte har något gott med sig: morgonens första kopp kaffe fick jag ju njuta av mycket tidigare! Dessutom var det gott om fågel. Ålning medelst hasning var det som gällde, och jag fick många bra bilder.

Efter tre timmar var det dags att ta sig hem. På väg mot båten skrämde jag upp en liten fågel bara två meter ifrån mig, men den satte sig direkt igen och på bra fotoavstånd. Försiktigt tog jag några första dokumentationsbilder. Jag gick närmare, fågeln satt kvar och kameran rasslade. Nu först var det dags att se vad det var jag hade framför mig. Fågeln var påfallande oskygg och hade bråttom att fånga insekter i den låga växtlighet som fanns. Den påminde om en gransångare, men dess stjärt var tvärbandad och benen var inte svarta. Och vad ljus den var! Jag lade inte märke till någon annan karaktär eller något särskilt rörelsemönster. I nästan en timme följde jag fågeln på en yta av 25 x 25 meter. ”Ja, ja, det är väl någon östlig variant av något slag,” tänkte jag.

Sent på kvällen lade jag in dagens bilder på datorn och några av dem på Kustobsar. Stäppsångare kunde jag ju inte lägga in, eftersom jag inte visste vad det var jag sett och fotograferat. Jan Artursson och jag skulle skåda nästa dag, men då inte heller han kunde bestämma fågeln blev det spännande! Jag mejlade några bilder till Uno Unger, som inte heller var säker. Han ville skicka bilderna vidare!

Uno återkom efter konsultationer och menade att det sannolikt var en stäppsångare (*Hippolais caligata*) och inte en saxaulsångare (*Hippolais rama*). Den senare fanns inte ens med i min gamla fågelbok!

Så gick det alltså till. Hade jag inte glömt att fylla på bensin så hade jag kört rakt förbi Bohusläns första stäppsångare med min eka...

Peder Kinberg

Kommentar

Stäppsångaren på Svaneskären utgör alltså det första fyndet av arten i Bohuslän, det andra för Västkusten och det sextonde i landet. Det tidigare västkustfyndet gäller en fågel som ringmärktes på Nidingen 28 maj 2007. Fyndens fördelning mellan landskapen är Öland 6, Gotland 4 och Blekinge, Halland, Västerbotten, Norrbotten, Södermanland och Bohuslän vardera 1. Fördelningen över året är maj 1, juni 5, juli 1, augusti 1, september 7 och oktober 1.

Stäppsångare. Svaneskären, Sotenäs 14 augusti 2009. Foto: Peder Kinberg.

Stäppsångaren och saxaulsångaren betraktades tidigare som två raser, vilka bar det gemensamma namnet *gråsångare*. Sedan några år tillbaka räknas de som skilda arter. Stäppsångaren förekommer i ett bälte från sydöstra Finland österut nästan ända fram till Bajkalsjön. Trots närheten till Finland är det långt ifrån säkert att de stäppsångare som påträffas i landet kommer därifrån; kanske utgörs höstfynden snarare av fåglar med betydligt östligare ursprung än så. Arten är som synes svårbestämd, och man förbiser eller felbestämmer den lätt. Tack vare de utmärkta bilderna kunde fågeln på Svaneskären bestämmas säkert. Fyndet är således godkänt av Raritetskommittén. Fler foton finns på www.artportalen.se/birds.

Räknar man in de båda arterna ovan så omfattar bohuslistan nu **359 arter**.

Litteratur

Roadrunner 4/2002, sidan 8: Gråsångaren som kan bli ett nytt kryss redan nästa år. ... och här har vi gråsångaren som kan bli en stäppsångare. www.club300.se/files/docArchive/RR_Rariteter_2002_402.pdf

Nya svenska fågellistan: Stäppsångare <http://c3.anthus.nu/artspec.asp?artid=387> (läst 30 december 2009).

Club300. Busken som blev en hel stäpp! <http://club300.se/News/Default.aspx?nID=620> (publicerad 2007-07-26, läst 30 december 2009).

Kort & gott

Ganska ny styrelse

Årsmötet hölls på Ramsviks Övergård den 22 mars 2009, och det blev en del förändringar i BohOF:s styrelse. Ordföranden Peter Backman tackade för sig och ersattes av Owe Hougström. Anna Johansson lämnade också styrelsen och ersattes av Lennart Hermansson. Mötet tackade dem för allt arbete de lagt ned, och hälsade de nya välkomna i styrelsen. Samtidigt riktades ett tack till alla trotjänare som fortsätter att sköta styrelsens arbete år efter år.

Kungsfiskaren som bokstavligen trillade av pinnen

Alla har vi väl hört uttrycket ”trilla av pinnen”, men hur ofta ser man detta inträffa i verkligheten? En kungsfiskare hade under början av januari 2009 hållit till vid en liten bäck som rinner ut i Bäveån i östra Uddevalla. Flera skådare hade varit där och tittat på den färggranna fågeln, som var ganska lättåtkomlig där bäcken mynnar intill Äsperödsbron. De närvarande fågelskådarna fick se hur kungsfiskaren somnade på sin sittpinne, för att efter en stund vakna och bete sig underligt. Fågeln tycktes ha svårt att hålla balansen och föll slutligen till marken. Tjugo minuter senare var den död. Börje Broström fotograferade och plockade upp kungsfiskaren, som var en hona, och lämnade in den till Bohusläns museum. Ett tråkigt slut på en märklig händelse.

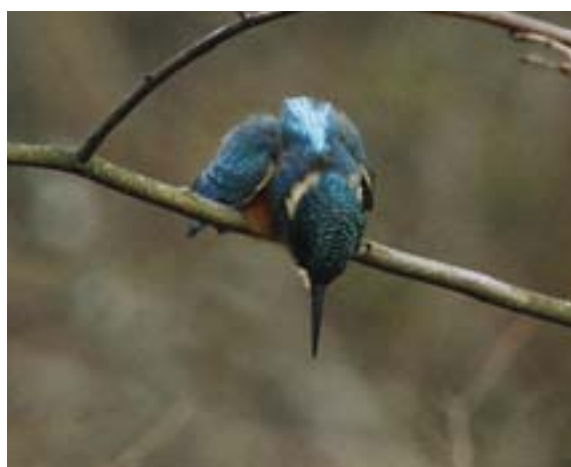

Foto:
Börje Broström.

Den vita storken visar omfattningen av turnén på presskonferens vid Åbyfjorden, Lysekil 12 september 2009. Foto: Anders Netshagen.

Vit stork på lång höstturné

Vita storkar är vi inte bortskämda med i Bohuslän. Under 2008 sågs visserligen rekordmånga (4 tillfälliga fynd av totalt 8 ex), men dessförinnan hade ingen visat sig sedan 2004. Den kryssare som inte fått med vit stork på bohuslistan 2009 får emellertid skylla sig själv. Från och med augusti och året ut har nämligen landskapet varit begåvat med en alldeles egen turnerande stork. Premiären ägde rum på Mollön i Uddevalla 18–20 augusti, därefter höll den till vid Färlevsfjorden, Åbyfjorden, Dingle och Jorefjorden 21 augusti–12 oktober.

Efter en mellanlandning på Mollön 13 oktober, dök den så upp på soptippen vid Ellös på Orust samma dag. Med Ellös och Morlanda som bas under resten av året observerades den sedan också vid Breviks kile på Tjörn (14 okt), Lyse i Lysekil (21 okt), Varekil på Tjörn (28 okt) och Skaftö i Lysekil (21 nov). Nyåret firade fågeln på soptippen vid Ellös, dvs Månsemyrs avfallsanläggning, där särskilt varmkomposten tilldrog sig storkens intresse.

Det är troligt att storken hade smygpremiär på Valön i Tanum redan 8 augusti och dessutom inte omöjligt att den gjorde en tur till Dalsland (12-17 aug). Det kan förstås ha rört sig om mer än en stork, men inga datum överlappar. Ytterligare fyra observationer av vit stork gjordes för övrigt i Bohuslän 2009: 1 ex Ramsfjorden,

Ung hane av bändelkorsnäbb, Lillhagsparken, Hisingen 28 oktober 2009. Foto: Lars Lundmark (www.larslundmark.se)

Fjällbacka 31 maj 2009; 1 ex Stora Höga, Stenungsund 3 juni; 1 ex Trälebergs kile, Lysekil 26 juni och 1 ex Sandvik, Torslanda 27 juni.

Sammanlagt har det kommit in drygt 200 rapporter om vit stork i Bohuslän 2009, så det är många som utnyttjat tillfället att betrakta långstannaren. Det återstår att se hur många fynd och individer rapportkommittén bedömer att det rör sig om.

Gott om korsnäbbar i lärkträden

De flesta år är mindre korsnäbbar i rörelse under sommaren och hösten, och den större arten ses relativt ofta, om än oftast i mindre antal och i varierande omfattning. Bändelkorsnäbben syns sällan till mellan de fåtaliga invasionsåren, men från och med september 2009 har enstaka eller 2-3 ex setts i Uddevalla, på Hisingen och på Tjörn. I Lillhagsparken på Hisingen har alla tre arterna setts från slutet av oktober till slutet av december, och många skådare passade på att njuta av de små "skogspapegojorna" då de klängde omkring i parkens lärkträd. Intressant nog har alla tre setts födosöka i just lärkträd denna höst; traditionellt brukar man ju förknippa det trädets frön med bändelkorsnäbben. Men de större och mindre korsnäbbarna äter uppenbarligen sådana frön de också...

Storalkan – en ny titt på garfågeln svenska historia

Rune Hixén & Ingemar Åhlund

Åtskilliga artiklar och böcker har skrivits om garfågeln genom åren, både i Sverige och utomlands. Av någon anledning upphör arten inte att fascinera, trots att den dog ut för mer än 165 år sedan. Garfågeln tillhörde den svenska fågelfaunan under en mycket lång tid, och allt tyder på att Bohuslän var det svenska landskap där den förekom i störst utsträckning – precis som förhållandet är för till exempel alkekung och lunnefågel i nutiden. Denna artikel är främst ett nytt försök att ge en överblick av artens svenska historia.

Anders Dahls observation

Torsdagen den 18 december 1783 stiger en grupp män i en båt i Mollösund på sydvästra Orust. Det är ganska kallt, med svag nordlig vind och så vackert väder man kan begära i havsbandet vid den här tiden på året. Detta är fjärde dagen de tillbringar i det bohuslänska fiskeläget, och deras uppdrag består i att bedöma om det så kallade trångumset orsakar några skador.

Bohuslän var mitt uppe i en av de stora, regelbundet återkommande perioderna då sillen gick till i sådana otroliga mängder, att man inte fick avsättning för all fångad fisk. Från de hundratals trankokerierna i havsbandet vräktes fiskresterna ("trångumset") direkt ut i vattnet, och många ansåg att detta på olika sätt var till men för fisket, hamnarna och farlederna.

Bland männen i båten finns Anders Dahl, en av Linnés lärjungar, som deltar "såsom naturkunnig". I Mollösund gör han denna dag en fågelobservation, vars betydelse inte skulle komma att uppmärksammas till fullo förrän nära 150 år senare. I Anders Dahls anteckningar står det denna dag att "Alca impennis sågs vid Mollesunds brygga". Han hade sett en livs levande garfågel dyka vid bryggan i fiskeläget! Detta är den enda godtagna observationen av arten i Sverige. Något mer än sextio år senare var garfågeln sannolikt redan utrotad.

Några fakta om arten

Garfågeln liknade mest av allt en jättelik tordmule. Kroppslängden låg någonstans mellan 70-90 cm och den genomsnittliga vikten på ca 5 kg, att jämföra med tordmulens 37-39 cm och 500-700 g. Dess näbb var dessutom proportionerligt större och kraftigare och halsen längre. Vingarna var förkrympta, blott ca 16 cm, varför garfågeln var fullständigt oförmögen att flyga. I sommardräkt var den adulta fågeln svart och vit precis som en tordmule, förutom att den hade en stor, oval vit fläck mellan ögat och näbbroten. I vinterdräkt blev denna fläck gråaktig, och halsens och kindernas svarta färg blev vit. Könen var lika. Häckningen skedde kolonivis på öar och skär där fågeln lätt kunde ta sig upp "till fots". I likhet med de

Garfågel från John Goulds "The Birds of Great Britain", London 1861-1873. Bilden hämtad från <http://special.lib.gla.ac.uk>

flesta andra alkor lade arten blott ett ägg, vilket mätte hela 125 x 75 mm.

För några tusen år sedan häckade garfågeln förmodligen lite varstans längs Nordatlantens kuster. Jakttrycket från jägarfolken medförde troligen att den till slut enbart häckade på skär och öar utanför kusten. I slutet av 1400-talet fanns dess viktigaste häckplatser på öar utanför Newfoundland i Nordamerika och sydväst om Island. Vidare häckade den i blygsamma antal på Grönlands västkust, Hebriderna, Färöarna och Orkneyöarna. Några arktiska fynd har däremot aldrig gjorts; arten tycks i princip ha hållit sig söder om polcirkeln.

Europeiska fiskebåtar började tidigt utnyttja de oerhört rika fiskevattnen utanför Newfoundland, och man upptäckte snart att garfåglarna på häckningsplatserna var ett lättfångat byte. Under tre sekler dödade man stora mängder av de försvarslösa fåglarna, som nu utgjorde besättningarnas huvudsakliga föda. Dessutom började fjäderindustrin utnyttja kolonierna. Någon gång mellan 1800 och 1825 hade man utrotat garfågeln på de nordamerikanska häckplatserna. Ungefär samtidigt utplånades kolonierna kring nordligaste Storbritannien, och de sista kända garfåglarna dödades den 3 juni 1844 då de häckade på ett skär sydväst om Island – en händelse som skildrats i otaliga böcker och artiklar. Därefter finns inga säkerställda observationer av arten.

Utanför häckningstiden, som sannolikt inföll under maj–juni, uppehöll sig

fåglarna till havs. Av allt att döma företog de då också långa ”strövtåg” över havet, vilket fågeln vid Mollösund är ett exempel på. Det är känt att nu levande alkarter simmande kan förflytta sig med sina ungar från norra Storbritannien till Skandinavien, varför man kan tänka sig ett liknande förhållande när det gällde garfågeln. Subfossila benrester efter en fullvuxen årsunge har påträffats vid Huseby klev, Orust (se nedan), vilket visar att även garfågeln kan ha uppträtt på detta sätt.

Svenska subfossila fynd

I Sverige har ben från garfågel påträffats på minst nio olika lokaler, varav sju ligger i Bohuslän, och dessa fynd presenteras nedan med respektive dateringar inom parentes. Dateringarna får tas med en nypa salt i vissa fall, då de inte nödvändigtvis gäller den aktuella artens ben. Klart är i vilket fall att de skandinaviska subfossila fynden av garfågelben härrör från en tidsperiod som omfattar minst 7000 år.

Ånneröd, Skee, Strömstad. (2500-2000 f Kr) Arten är företrädd i en kökkenmödding (ett danskt ord för ”köksavfallshög”) från platsen, och fyndet gjordes 1978 vid en andra granskning av materialet. Förutom skal från musslor och snäckor fanns ben från olika däggdjur, fiskar och andra fåglar, liksom rester av eldstäder.

Greby, Tanum. (400 e Kr) Ett så kallat korpben från garfågel påträffades vid tomtgrävning 1874. Svaga spår från ”skarpt skärande instrument” visar att fågeln sannolikt använts till föda. Ben från nötkreatur, svin och får eller get fanns också på platsen, tillsammans med bland annat krukskärvor.

Otterön, Tanum. (5000-4000 f Kr) I slutet av 1930-talet påträffades 18 garfågelben, representerande minst fyra olika individer, vid skaltäkt i den mäktiga skalbanken på ön. Som jämförelse kan nämnas att av övriga alkor påträffades här 8 ben från tordmule, 7 från sillgrissla och 6 från tobisgrissla; vi har emellertid ingen information om hur många individer detta rör sig om. Vidare fanns benrester från bland annat stormfågel, mindre lira, havssula, storskarv och tretåig mås.

Sotenkanalen, Askum, Sotenäs. (4000-1800 f Kr) Vid utgrävningarna för Sotenkanalen, som pågick från 1931 och några år framåt, påträffades 35 ben från garfågel i leravlagringar. Materialet representerar minst fyra individer, sannolikt betydligt fler.

Dammen, Bro, Lysekil. (ca 4500 f Kr) Arten är som enda alkfågel representerad i benmaterialet från denna kökkenmödding, som förutom skal (främst ostron, blåmussla, hjärtmussla) bland annat innehöll ben från fisk (främst torsk och långa), svan, sjöorre, svin, rådjur och tumlare, samt en metkrok av ben (hittad i jordprover) och olika flintverktyg. Boplatsen utforskades så sent som under 1989.

Rottjärnslid, Dragsmark, Uddevalla. (3200-2400 f Kr) Denna boplatz påträffades 1934, och i kökkenmöddingen återfanns 23 ben från garfågel. Av andra alkor påträffades 12 ben från sillgrissla, 6 från tordmule och 1 från lunnefågel. Dessutom

Garfågelskelett från Royal Scottish Museum, Edinburgh. Bilden hämtad från www.shearwater.nl

fanns här ben från bland annat mindre lira, storskarv, alfågel, gråsäl, hund, vildsvin och mycket stora exemplar av torsk, långa och kolja.

Huseby klev, Morlanda, Orust.

(7400 f Kr-700 e Kr) Garfågeln dominerar benfynden på denna plats under preboreal tid, och förekommer sedan i materialet ända fram till och med bronsåldern. Ett fynd gäller benrester från en årsunge som troligen dött under sin första vinter. Här fanns också ben från bland annat sillgrissla, alkekung och tordmule. Utgrävningarna vid Huseby klev inleddes under 1990-talet.

Ölmanäs, Kungsbacka, Halland.

(6000-4000 f Kr) En enda fågelrest finns från denna kustboplats, nämligen ett bröstbensfragment av garfågel, insamlat i slutet av 1970-talet.

Kullen, Höganäs, Skåne. Ett benfynd har gjorts i Lahebiagrottan, längst ut på Kullahalvön. Grottan har troligen använts under yngre järnåldern och

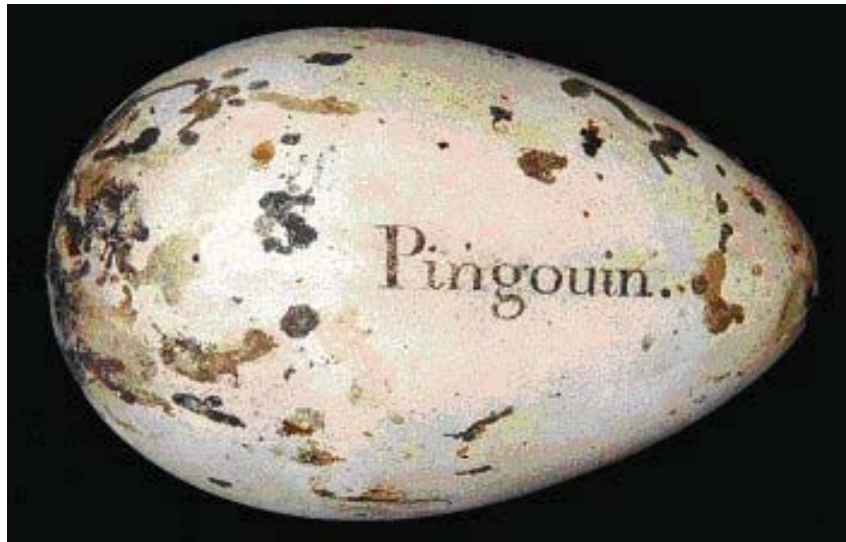
fram till högmedeltiden.

En mängd subfossila fynd av garfågelben föreligger också från Nordamerikas östkust, Island, Irland, England, Skottland och Danmark, samt ett antal från Västra Grönland och Norge.

I skånska Hermanstorp gjordes 1895 ett fynd av skaldelar och avtryck i lera som antogs härstamma från ett garfågelägg. Fyndet daterades med hjälp av pollenanalys till 13000-10000 f Kr. År 1952 kunde man emellertid visa att detta i själva verket var ett ägg från sångsvan; dessförinnan hade man haft stora svårigheter att förklara hur det kom sig att garfågeln vid den tiden häckade på stranden till en insjö i ett flackt landskap.

Häckade garfågeln i Bohuslän?

Fyndet vid Huseby klev av benrester av en årsunge är spännande, men knappast något bevis för häckning (se ovan). De subfossila benresterna från de bohuslänska boplatserna härrör förmodligen från garfåglar som fångades av jägarfolk under höst-vinter. Vissa kommentatorer har hävdat att fåglarna blott kunde dödas på

*Till vänster. Garfågel med ägg (ursprung ej angivet).
Bilden hämtad från <http://scotland.gmdesign.org.uk>*

*Ovan. Garfågelägg från Zoological Museum vid Aberdeen
University. Bilden hämtad från www.abdn.ac.uk*

häckplatserna och att benfynden därför skulle indikera häckande fåglar. Men grönländska jägare fångade regelmässigt arten till havs då den fortfarande var vanlig i det området. Trots det kan man väl inte utesluta att arten någon gång kan ha häckat inom det område som vi nu räknar som Bohuslän. Det fanns säkerligen flera lämpliga häckplatser längs den kust och bland de öar som gradvis förändrades på grund av landhöjningen och havsnivåns variationer.

Lunnefågeln häckade ju länge utanför bohuskusten, trots att dess närmaste häckplatser var avlägsna. Hade dessa fåtaliga häckningar inte dokumenterats skulle vi förmodligen aldrig ha anat att lunnan häckat i landet. Garfågelns närmaste belagda häckplatser befann sig på ungefär samma avstånd som lunnens... I vilket fall kan vi konstatera att åtskilliga garfåglar i gångna tider måste ha tillbringat en del av vinterhalvåret, förmodligen främst senhöst– förvinter, längs svenska västkusten. Detta kan mycket väl ha pågått ända fram till slutet av medeltiden, då arten förmodligen börjat minska på allvar. Som vi såg i artikelns inledning besökte uppenbarligen en garfågel Bohuslän i december 1783, och detta inträffade nog fler gånger även under det århundradet.

Uppgifter om fler historiska skandinaviska fynd

Det föreligger också ett antal fynduppgifter som vanligen betraktas som osäkra. Dessa gäller främst en garfågel som en doktor Samuel Ödman hävdar slogs ihjäl utanför Marstrand, och en som en gammal fiskare i sin ungdom ska ha sett vid Tistlarna. Båda uppgifterna är från andra halvan av 1700-talet och redovisas av Sven Nilsson (1834). Med hänsyn till tidpunkten för Anders Dahls observation

vid Mollösund så kan man knappast utesluta att även dessa uppgifter kan vara korrekta.

Betydligt fylligare är de minnen som nedtecknats efter "Rock-Hansen", dvs Hans Andersson, som levde 1786–1858. Hans Andersson föddes i Onsala men flyttade så småningom till Knippla i Öckerö kommun, och berättade att han mindes när det fanns "storalka" (garfågel) i skärgården. Det var svåra tider, och kunde de fånga en sådan fågel räckte den till att mätta ett hushåll på åtta personer. Han hade sett den på tre platser som den häckade på: Svarten utanför Onsala, ett av skären i Inner-Tistlarna [kanske samma händelse som nämns av Sven Nilsson ovan?] och så på Stora Pölsan väster om Rörö. Innehållet i dess ägg skulle motsvara det hos fyra hönsägg. Dessa och flera andra av Hans Anderssons uppgifter i ämnet låter onekligen spännande. Det troligaste är väl emellertid att detta är en blandning av berättelser som återgetts av fiskare och sjömän (som kanske fångat och ätit garfågel vid Newfoundland) under långa tider och vad som eventuellt kan ha varit autentiska händelser i skärgården under de närmast föregående århundradena. Kanske fångades garfåglar av den svenska västkustbefolkningen långt in på 1600- och till och med 1700-talet, precis som man under 1800-talet fortfarande gjorde med andra alkor? Tanken svindlar...

Slutligen finns en uppgift från Vardö utanför Varangerhalvön i nordligaste Norge. Här ska fyra garfåglar ha setts 1848 (dvs fyra år efter att "de sista" exemplaren dödades vid Island), varav en sköts men kastades bort. Är denna uppgift korrekt lär detta vara det överlägset nordligaste historiska fyndet någonsin, och dessutom sista gången någon såg arten. Det finns också vagare uppgifter om en historisk förekomst längs den norska kusten.

Övrigt

Garfågeln kallades till en början "penguin", dvs pingvin, men detta namn överfördes så småningom till de flygoförmögna fåglarna på södra halvklotet. Man lärde känna pingvinerna långt senare än garfågeln, och då denna gick mot sin utrotning började man istället använda namnet på dem. Många yttre likheter fanns ju också dem emellan, varför detta är fullt begripligt. "Pingvin" återfinns för övrigt i artens latinska namn: *Pinguinus impennis*.

Det finns fortfarande omkring 80 monterade eller skinnlagda exemplar av arten (bland annat i museerna i Lund, Oslo och Köpenhamn) och omkring 75 bevarade ägg, vilket är låga siffror om man jämför med hur enormt många exemplar som dödades. Både fåglar och ägg betingade mycket höga priser då arten väl utrotats, och en intensiv handel med detta mycket begränsade material pågick under en lång tid. Stora mängder benmaterial har hämtats från Funk Island utanför Newfoundland, rester som lämnades kvar under den fruktansvärda massaker som länge pågick under häckningssäsongerna på ön. I detta material har man också hittat rester av de fiskarter som fågeln livnärde sig på.

Man har hittat garfågelben så långt söderut som i Florida, Gibraltar och Italien. I södra Frankrike lär det finnas en nyligen upptäckt grottmålning som föreställer garfåglar, vilken daterats till omkring 18000 f Kr. Dessa fynd pekar kanske på att den senaste istiden under en lång period tvingade fågelns betydligt längre söderut.

Den svenske zoologen Sven-Axel Bengtson framförde 1984 en teori som gick ut på att garfågelbeståndet var på nedgång redan innan människan började decimera dess antal. Tillgången på lämplig föda i Nordatlanten kunde enligt denna teori ha minskat och gjort att arten hade svårt att hålla sin numerär. Liknande situationer har ju också i modern tid drabbat havsfågelkolonier inom området. Människans förföljelse skulle då ha utgjort dödsstöten för en redan hårt pressad fågelart.

Artens näbb, fötter och fjäderdräkt ("fågelskinn") användes på olika sätt, ofta som dekorationer, av urbefolkningen vid Nordamerikas östkust och på Grönland. Garfågelns näbb tycks ibland ha använts av vissa indianstammar i samband med begravningar.

Vi har inte lyckats spåra var namnet "storalka" kommer ifrån (se ovan). Om det verkligen har använts av kustbefolkningen under gångna tider kan ju detta tyda på att man hade regelbunden kontakt med arten i historisk tid – jämför med de bohuslänska namnen "trubbalka" (tordmule) och "spetsalka" (sillgrissla). Enligt Tyrberg (1996) är namnet *garfågel* bildat efter isländskans geirfugl eller färöiskans gârfugl där geir/gâr kommer av geirr ("spjut") och syftar på fågelns näbb.

Litteratur

- Alin, J. 1935. En bohuslänsk kökkenmödding på Rotekärrslid, Dragsmark. I: *Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift* 1935:1-38.
- Almqvist, E. 1907. Väderögruppen i Fjällbacka skärgård. I: *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 22:185-194.
- Bardarson, H.R. 1986. The Last Great Auk. I: *Birds of Iceland*. Sid. 18-26. Reykjavik.
- Bengtson, S-A. 1984. Breeding ecology and extinction of the Great Auk (*Pinguinus impennis*): anecdotal evidence and conjectures. *The Auk* 101:1-12.
- Cramp, S. & Simmons, K.E.L. (red.). 1979. *The Birds of the Western Palearctic*. Vol 2. Oxford University Press.
- Fjeldså, J. & Hatting, T. Museets bomärke: Geirfuglen. I: *Dyr i natur og museum*. Årg. 1985, nr 2, sid. 13-20. Zoologisk museum, Köpenhamns Universitet.
- Fransson, D. 1969. *Källö-Knippla*. Två öar – en befolkning. En minnesskrift över de båda öarnas första innevånare. Örebro.
- Fransson, D. 1989. *Det hände bland Öckeröarna*. Farfarn berättade. Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Boh. hembygdsförbund. Nr 29. Uddevalla.
- Fuller, E. 2000. I: *Extinct Birds*. Sid. 156-163. Oxford University Press, Oxford.
- Fuller, E. *The Great Auk*. 2003. Bunker Hill Publishing, Boston.
- Henrici, P. 1930. Garfågeln. En minnesruna. I: *Naturens Liv i Ord och Bild*. Ny följd. Första delen. Red: L.A. Jägerskiöld & T. Pehrson. Sid 383-391. Stockholm.
- Jonsson, L. 1999. Osteologisk analys. I: Bramstång, C., Jonsson, L. & Olsson, L. *Omlagrade*

Garfåglar från J J Audubons "Birds of America" the Bien edition 1858-1860. Bilden hämtad från www.jjaudubongallery.com

- och inlagrade fynd i Morlandadalen. Riksantikvarieämbetets Arkeologiska Resultat. UV Väst Rapport 1998:18.
- Lagerås, P. 1989. Vad vet vi om garfågeln *Pinguinus impennis* och dess förekomst i Sverige? *Anser* 28:243-250.
- Lepiksaar, J. 1983. Zoologisk undersökning. I: Bua Västergård – en 8000 år gammal kustboplats. *Arkeologi i Västsverige* 1. Sid. 115-156. Göteborgs Arkeologiska Museum.
- Lindroth, A. 1944. Garfågeln i Sverige. *Vår Fågelvärld* 3:138-140.
- Meldgaard, M. 1988. Isarukitsoq – Den stumpvingede. I tidsskriften *Grønland* 36:5-12.
- Munthe, H. 1914. Om några fågelfynd från seneglaciala lager i Sverige. *Sveriges Geologiska Undersökning*. Ser. C. N:o 263. Sid 1-26. Årsbok 8: N:o 4. Stockholm.
- Nilsson, N-M. 1956. *Färder och fåglar*. Sid. 102-103. Stockholm.
- Nilsson, S. 1834. *Skandinavisk fauna*. Andra delen. Foglarna. Andra bandets andra häfte. Lund.
- Nordqvist, B. 2005. Huseby klev. *UV Väst rapport 2005:2*. Riksantikvarieämbetet.
- Ruthensparre, J.L., Kierrmanskiöld, J., Dahl, A. 1784. *Trangrums-Acten ...* Stockholm.
- Tyrberg, T. 1996. *Svenska fåglars namn – ursprung, historia och innebörd*. Vår Fågelvärld, supplement nr 24. Stockholm.
- Welle-Strand, E. 1951. Den sista garfågeln i Norge. *Jaktmarker och Fiskevatten*. 39:85-89.
- Ängemark, W. 1983. Om Trangrums-Acten, garfågeln och Anders Dahl. Ett 200-årsminne. *Bohuslän* (årsbok) 5:79-82. Uddevalla.

Rune Hixén, rune.hixen@vgregion.se
Ingemar Åhlund, ing_ahlund@hotmail.com

Kosterhavets fåglar

Matti Åhlund

Den 9 september 2009 invigdes Kosterhavets nationalpark. Området omfattar nästan 400 kvadratkilometer och består till största delen av öppet hav, vilket inte är så konstigt, då detta är landets första marina nationalpark. Nedan följer en kort beskrivning av dess fågelliv och några av de intressantare fågellokalerna.

Artrikedomen bland fåglarna kan inte mäta sig med den hos de djurgrupper som finns under vattnet i Kosterhavet, men fåglarna är ändå i högsta grad ett syn- och hörbart inslag (även om konkurrensen från båtar och semesterfirare är hård under sommaren). Totalt har drygt 240 arter påträffats inom Kosterhavets gränser, varav lite fler än 100 kan betecknas som "marina". Antalet häckande arter uppgår till omkring 90 i området och drygt 20 av dessa är "marina".

Områdets exponerade läge och direktkontakt med Västerhavet gör det spännande året om när det gäller havsfågel, och detta gäller vid både blåst och bleke. Kosterhavet är värdefullt för många rastande och övervintrande vattenfåglar, inte minst toppskarv och skärsnäppa, för vilka området är av internationell betydelse.

De kvarvarande öppna och omväxlande utmarkerna uppskattas av flera missgynnade fågelarter, som hämpling, törnskata och stenskvätta. Jämfört med förhållandena för 50 år sedan har igenväxningen varit omfattande, vilket gynnat bland annat näktergal och rosenfink, medan till exempel höksångarens gamla häckningslokal vid Duvnäs länge varit alltför förbuskad. Duvnäs ("Dunnasläppen") har emellertid restaurerats under senare år, liksom flera andra områden på huvudöarna.

Också kustfågelsamhällena omformas hela tiden som svar på ändringar i människans brukande av naturen och andra miljöförändringar. Äggtäkt har sedan länge upphört, minken har etablerat sig, sjöfågeljakten har minskat och friluftslivet i skärgården har ökat. Räknat i antal arter är det ändå fler som tillkommit än försvunnit under de senaste 50 åren. Medan till exempel tärnorna klarat sig bra i Kosterhavet under senare år, så lever tobisgrissla och labb farligt.

Särskilt intressanta fåglar

De märkvärdigaste fågelförekomsterna finns bland de rastande och övervintrande fåglarna. I ett europeiskt perspektiv är Kosterhavet viktigt för övervintrande toppskarvar och skärsnäppor. Större delen av de svenska vinterbestånden av dessa arter håller till här. Området är också det enda stället i Sverige där roskarlen övervintrar i mer än enstaka exemplar. Toppskarvarna kommer från norska kolonier, medan de flesta skärsnäpporna och roskarlarna troligen tagit sig hit ända

Knottrorna på skäret består av 380 skärsnäppor. Ramningen vid Ramskärs fyr 3 december 2004. Foto: Matti Åhlund.

från nordöstra Kanada, Grönland och Spetsbergen.

Tio häckande arter finns med på den svenska *Rödlistan* över hänsynskrävande arter, men ingen av dessa är akut hotade. Däremot finns flera "missgynnade"; bland dem har särskilt hämpling goda bestånd i de öppna naturtyperna i Kosterhavet, liksom stenskvätta.

I EU:s *Fågeldirektiv*, som listar skyddsvärda arter, återfinns åtta av Kosterhavets häckfåglar. Av dessa har fisktärna och silvertärna goda bestånd. Silvertärnan häckar sparsamt längs svenska Västkusten, och Kosterhavet svarar för över hälften av detta bestånd.

Kustlabben har minskat kontinuerligt på Västkusten de senaste 40 åren och kan klassas som "regionalt sårbar"; idag finns högst 50 par runt Skagerrak och Kattegatt, varav 4-5 par inom gränserna för nationalparken.

Häckande fåglar

Drygt tjugo kustfågelarter häckar inom området; precis som längs övriga Västkusten dominerar ejder, gråtrut, havstrut, silltrut, fisktärna och strandkata. Silvertärna, grågås och labb är talrikare i Kosterhavet än genomsnittet för Västkusten, medan de häckande bestånden av storskarv, kanadagås, ejder, fiskmås, silltrut och tobisgrissla är mindre än förväntat. Kosterarkipelagen är det enda

*Toppskarvar och någon enstaka storskarv på Hummerhuk söder om Ursholmen
3 oktober 2006. Foto: Matti Åhlund.*

skärgårdsområdet längs Västkusten där tobisgrisslan gått tillbaka de senaste 40 åren. En allt större del av de häckande kustfåglarna återfinns inom fågel- och salskyddsområdena. Med undantag av gäss och skarv har de flesta kustfågelarterna gått tillbaka under de senaste 25 åren, efter att ha ökat kraftigt under 1970-talet. Flertalet av arterna är emellertid ännu ganska talrika, men observera att fiskmås inte längre tillhör de dominerande arterna.

Som helhet har Kosterhavet en normal artsammansättning när det gäller landfåglar, men några arter som är vanliga på fastlandet är riktiga rariteter ute på Koster. Kosterfjorden är bara några kilometer bred, men avståndet till fastlandet medför ändå att ortstrogna stannfåglar som entita, talltita, tofsmes och nötväcka saknas ute på Kosteröarna. På fastlandssidan dyker dessa arter emellertid upp på Saltö och Kockholmen, där tallskogen når ända fram till de exponerade klipporna.

Morkullan är en "skogsfågel" som trivs ute på Koster. Orrspel förekom på öarnas hedmarker långt in på 1970-talet. De öppna utmarkerna håller goda bestånd av hämpling, ängspiplärka, ärtsångare och gök. "Brunsiska", en ras av gråsiska, häckar också sedan 1980-talet. Höksångaren visar sig regelbundet på Koster och Kalvön-Lindön under häckningstid. I lummiga partier på öarna slåss bland annat näktergal, rosenfink och härmsångare om uppmärksamheten. Bofink, lövsångare, koltrast och grönfink tävlar annars om titeln "vanligaste arten" bland de häckande småfåglarna.

Rastande och sträckande fåglar

Under vår- och höststräck passerar och rastar mycket fågel. Lommar, dykänder, vadare, trastar, piplärkor, svalor och finkar är talrika, men rovfåglar oftast fåtaliga. Ejder är den helt dominerande dykanden året runt, med toppar på över 10 000 exemplar under vår och höst. Knipa uppträder ofta i stora antal under vinterhalvåret, liksom sjöorre och småskrake. Alfågel var betydligt vanligare förr, men förekommer fortfarande stadigt i området under vinterhalvåret. Storlom kan ses året om, medan smålom mest visar sig under sträcket. Svartnäbbad islom och vitnäbbad islom har påträffats flera gånger under höst och vinter.

Alkor ses också året runt, flest är de normalt under senhösten. Sillgrissla är den vanligaste alkan, följd av tordmule. Vissa år kan de få konkurrens i antal av alkekung. Lunnefågel förekommer regelbundet i området.

Andra havsfåglar sätter också sin prägel på fågellivet i Kosterhavet. De största antalen brukar ses vid hårda sydväst- och västvindar, men många av havsfåglarna visar sig då och då i området även i gott väder. Under framför allt augusti till oktober kan stora mängder havssulor och tretåiga måsar uppträda, liksom mindre antal stormfåglar, enstaka liror och labbar av olika slag.

Toppskarv förekommer numera under hela året, mest vid de yttre skären, där arten nu är långt talrikare än storskarven. De största ansamlingarna brukar ses i oktober. Det var först i slutet av 1980-talet som toppskarvarna började dyka upp regelbundet i området.

Rastande vadare ses ofta vid Kile och Valnäs tjärne under juli–augusti, men mellanlandar också på småskär runt om i arkipelagen. Ringtrast och blåhake

Gammal lunnefågel vid Segelskären 25 oktober 2007. Foto: Matti Åhlund.

Ovanliga fåglar: svarthakad buskskvätta (östlig honfärgad 3 okt 2006) och videsparv (19 okt 2005) från Ursholmen, spetsbergsgrißla från Segelskären (3 dec 2003) och rosenmås från Mörholmen (5–7 juli 2006). Foto: Matti Åhlund.

påträffas båda under vårsträcket på de större öarna. Stora mängder ängspiplärka, spridda flockar av vinterhämspling och enstaka individer av snösparv och lappsparv kan ses under sträcket. Enstaka vår- och höstdagar kan det krylla av småfåglar ute på de yttersta öarna, fåglar som tvekar inför havet eller just anlänt från en ansträngande tripp över vattnet.

Kosterhavets miljöer och läge medför också att ovanliga fåglar dyker upp ganska ofta. På artlistan finns bland annat praktejder, alförrädare, fjällpipare, brednäbbad simsnäppa, bredstjärtad labb, fjälllabb, tärnmås, vittrut, rosenmås, spetsbergsgrißla, turturduva, biätare, härfågel, större piplärika, vattenpiplärka, citronärla, svarthakad buskskvätta (både östlig och västlig), busksångare, taigasångare, sommargylling, ökentrumpetare och videsparv.

Det milda vinterklimatet medför att flera arter övervintrar eller stannar kvar ovanligt länge på året, bland annat morkulla, kärrsnäppa, dvärgbeckasin, enkelbeckasin, ängspiplärka, sädesärla, svart rödstjärt, taltrast och gransångare. Berguv uppträder inte ute på Kosteröarna, kanske är detta en anledning till att flockar av kråkor och kajor lämnar fastlandet och övernattar där ute under vinterhalvåret. Däremot tangerar åtminstone två berguvsrevir Kosterhavet på fastlandssidan.

Värdefulla fågellokaler

Större delen av de häckande kustfåglarna finns inom fågel- eller sälskyddsområdena. I Kosterhavet finns omkring 13 öar med fler än 50 par måsfågel. Alla utom två är fredade. Två öar, Stora Torgrimmen och Mörholmen, står i en klass för sig både vad gäller art- och individantal.

Toppskarv och alkor födosöker väl spridda över medeldjupt vatten utanför arkipelagerna. Detta gäller också för ejder, som emellertid samlas tydligare kring grynnor och brott, där också sjöorre och alfågel oftast håller till. Knipa och småskrake håller till på grundare vatten, ofta i spridda smågrupper, men större ansamlingar ses ofta vid Hasslevikarna-Märebukterna, Långevik, Hillershamnen, Klaseskären-Tjälleskär och insidan av Burholmen.

Bortsett från talrika skarvsäten finns tidvis koncentrationer av sjöfågel vid Stora Flatskär norr om Rossö (gräsand 500-1000 ex dagtid under vintern), på Rödsjär norr om Koster (fiskmås 100-500 ex övernattande under vintern) och i vattnen alldeles söder om Saltö (upp till åtta svarthakedoppingar flera av de senaste vintrarna).

På landbacken är områdena vid Valnäs och Kile intressantast från fågelsynpunkt. Strandområdena vid Brevik-Tångudden-Rönnevik har också potential, liksom kanske Långevik. I Valnäsområdet häckar bland annat kricka, större strandpipare, tofsvipa, rödbena, sånglärka, stenskvätta och hämpling. Området är också välbesökt av rastande vadare och tättingar. Vid leran och de fuktiga gräsmarkerna vid Kile häckar bland annat tofsvipa, rödbena, enkelbeckasin, hämpling och sånglärka. Bland rastande fåglar märks trastar och vadare (inte minst enkelbeckasin och dvärgbeckasin).

Det finns förstås också många små områden både till lands och sjöss som tillsammans är värdefulla, även om det oftast inte är frågan om så många fåglar på varje ställe.

Lokaler för fågelskådare

Närkontakt med öppet hav får man framför allt vid *Valnäs* på Nord-Koster, samt *Kockholmen* och delvis *Saltö* på fastlandssidan. Detsamma gäller i ännu högre grad för *Ursholmen*, men dit är det inte så lätt att ta sig. På alla dessa platser är det emellertid svårt att finna bra lä för havsfågelskådning vid västliga vindar, men många havsfåglar uppträder som sagt här även när det inte blåser. På Saltö och Kockholmen kan man med lite tur få uppleva den ovanliga kombinationen tofsmes, spillkråka, lunnefågel och tretåig mås. Toppskarv går numera att se även från dessa fastlandsutposter nästan året om.

Valnäs-området på Nord-Koster är säreget och spännande även utan fåglar med sina fjäll-liknande hedmarker, klapperstensvallar, strandängar och sötvattenssamlingar. Området drar till sig andfåglar, vadare och tättingar under både häcknings- och flyttningstid. Under häckningstid bör man undvika att gå

Ursholmarna med fyrarna på den yttre holmen. Foto: Kjell Holmner.

över tjärnens strandängar. I *Basteviken* på västsidan av Nord-Koster ser man ofta fiskande toppskarvar och lommar på nära håll, och i snåren innanför viken kan ofta näktergal, gråsiska och rosenfink höras sjunga. Den grunda lagunen i *Hasslevikarna* på nordöstra delen av Nord-Koster lockar ofta till sig dykänder, vadare och måsfågel.

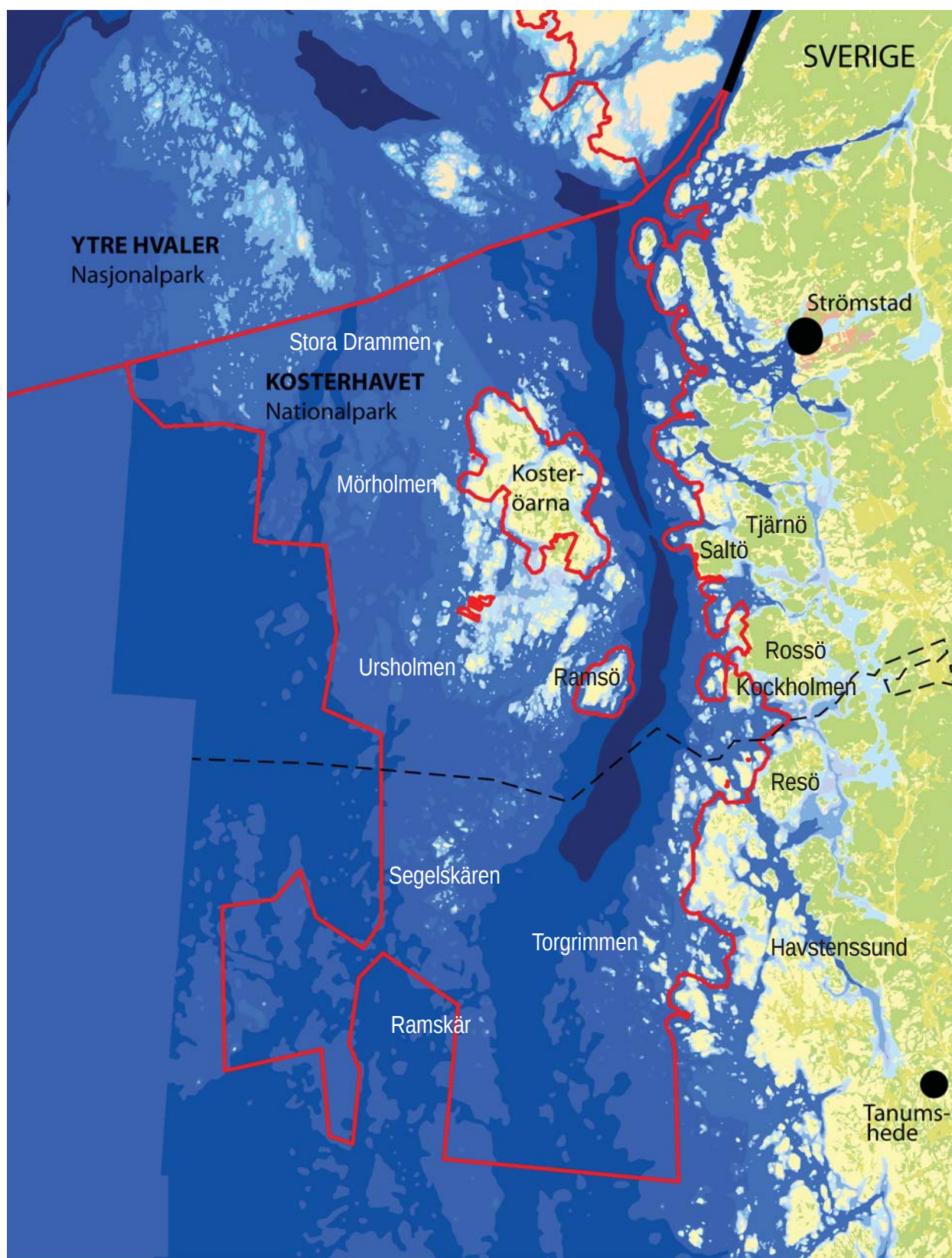
På Syd-Koster är den grunda lerviken vid *Kile* söder om Ekenäs en bra vadarlokal, och de fuktiga ängarna omkring och innanför denna vik är också fina fågelmarker med häckande och rastande vadare. Ringtrastar syns ofta på Kiles gräsmarker under vårsträcket. Randlövskogarna kring Kileslätten gör området än mer attraktivt. Vattnen söder om *Rönnevik*, längst ner på Syd-Koster, bjuder under vinterhalvåret ofta på dykänder, lommar och doppingar; den närbelägna grunda bukten vid *Brevik* kan också vara intressant.

Ramsö ligger längst ut i Kosterarkipelagens sydöstra del, och i de väl gömda, frodiga sprickdalarna inne på ön finns ibland gott om tättingar, till exempel sjungande näktergalar och rastande ringtrastar. De reguljära båtförbindelserna hit är begränsade.

På *Ursholmen* rastar inte alltför sällan en del spännande tättingar under höst och vår. Det öppna havet utanför bjuder på havsfågel, bland annat är lunnefågel pålitlig under hösten i dessa vatten. Runt ön finns också flera skär där flera hundra toppskarvar vilar sig. Under sommarhalvåret går båtturer hit ut.

Matti Åhlund, matti.ahlund@telia.com

Stora delar av denna text finns också i Hultengren, S (red) 2009. *Kosterhavet - öarnas växt- och djurliv*. Dokumentation av de svenska nationalparkerna nr 25. Naturvårdsverket, Solna.

Karta över nationalparken Kosterhavet. Ju mörkare blått desto djupare. Kosterrännan är 247 m som djupast. Kartan är hämtad från www.kosterhavet.se.

Mer om Kosterhavet finns på www.kosterhavet.se
och om Kosteröarna på www.kosteroarna.com

”Praktförrädare” utmed Västkusten

Kristoffer Nilsson

Jag minns väldigt väl när jag såg min första praktejder en gång på 1980-talet i en flock med ejdrar utanför Klagshamn i Skåne. Flock efter flock med de vackra ejdrarna hade passerat och plötsligt kom en flock med ejdrar där praktejdern fanns med. Wow! Likaså minns jag min första alförrädare som jag såg en kall vinter i det öppna vattnet utanför Barsebäck. Den observationen var inte lika dramatisk eftersom alförrädaren mest simmade runt med svanar och andra änder, men i båda fallen så fängslades jag av fåglarnas storslagna skönhet och i båda fallen rörde det sig om äldre hanar.

Mina möten med dessa arter har annars inte varit väldigt många i Sverige genom åren. Jag har kanske sett ett tiotal sträckande praktejdrar och några rastande samt något liknande för alförrädaren, men då omvänt när det gäller fördelningen sträckare och rastande. När jag var i Slettnes i Nordnorge under våren 2008 så ökade dock andelen observationer av praktejder lavinartat. Där sågs täta flockar dagligen med ibland över 100 individer (mestadels yngre fåglar). Däremot såg jag inte en enda alförrädare och det gjorde mig aningen konfunderad. Jag blev därför nyfiken på att se hur läget är för dessa båda änder, eftersom mina möten med dem också har blivit allt färre på senare år.

Denna artikel kommer så kortfattat som möjligt att beskriva praktejderns och alförrädarens uppträdande utmed Västkusten. Den kommer även att försöka belysa arternas uppträdande i ett lite större perspektiv. Antalsuppgifterna som presenteras är hämtade från SOF:s årsbok *Fågelåret* och den tidsperiod som jag främst kommer att fokusera på är åren 1992–2008. Jag kommer även ge mig in på att försöka redovisa lite historia kring arterna och lite annat. Jag vill också poängtera att jag har tagit bort den korta sträcka som ingår i Västergötland i tabellerna, men jag kommer självklart ändå att löpande kommentera en del kring Västergötland. Med ”vårfynd” syftar jag i regel på fynd som gjorts under första halvåret och ”höstfynd” avser andra halvåret. För framför allt alförrädarens del så hamnar alltså en hel del egentliga vinterfynd främst som vårfynd.

Praktejdern

Denna and har en nordlig cirkumpolär utbredning och förekommer i de högarktiska delarna av Nordamerika och Ryssland, samt mer fåtaligt på Grönland och Svalbard. *BirdLife* bedömer att ”Europapopulationen” uppgår till 37 000–46 000 par där en kraftig majoritet finns i Ryssland (35 000–40 000 par) och på Grönland (2 000–5 000 par), medan Svalbard har 300–1 000 par.

Vinterpopulationen är klart större och uppskattas till >335 000 individer. Grönland bedöms ha flest (300 000–500 000) och även kusten utanför Norge har

*Praktejder vid Gubbanäsan, Getterön 15 april 2006. Foto: Mikael Nord.
www.praktejder.se*

goda antal (50 000-100 000). Sedan finns det ett fåtal även i Östersjön och utanför Island samt utanför den ryska kusten. Dessa antalsuppskattningar gjordes i de flesta fall för cirka tio år sedan. I landskapen Bohuslän och Halland har det totalt setts 429 praktejdrar under åren 1992–2008 och en oerhörd majoritet har noterats i Halland under våren (se tabell 1). Där har 384 praktejdrar observerats och det motsvarar ju faktiskt nästan 90% av det totala antalet. I Bohuslän finns 37 vårfynd och totalt har endast åtta höstfynd gjorts under perioden utmed hela Västkusten. Västergötland är undantaget ur tabellen och där har det setts 5-6 individer under perioden 1992–2008, varav ett inlandsfynd vid Vänersborgsviken i början av maj 1997. Senast en praktejder observerades i Västergötland var den 29 mars 2002 då en gammal hane låg utanför Tistlarna.

Det är helt klart att praktejdern har minskat utmed Västkusten på senare år. I tabell 1 syns det tydligt när minskningen inträffade. Därefter har antalet stabiliserats på en nästan kusligt låg nivå. Ett genomsnitt mellan åren på 1990-talet ger 34 praktejdrar per vår medan 2000-talet endast ger 17 exemplar. Vi skulle kunna göra det enkelt för oss och påstå att det handlar om en halvering, men skillnaden är ännu större efter 2003 då antalsminskningen nästan känns som en kollaps. En väldigt stor majoritet av fynden avser äldre hanar och det är ju inte så konstigt. Honor och yngre hanar kan vara klart svårare att upptäcka i de täta

Tabell 1. Antalet praktejdrar utmed Västkusten mellan åren 1992 och 2008

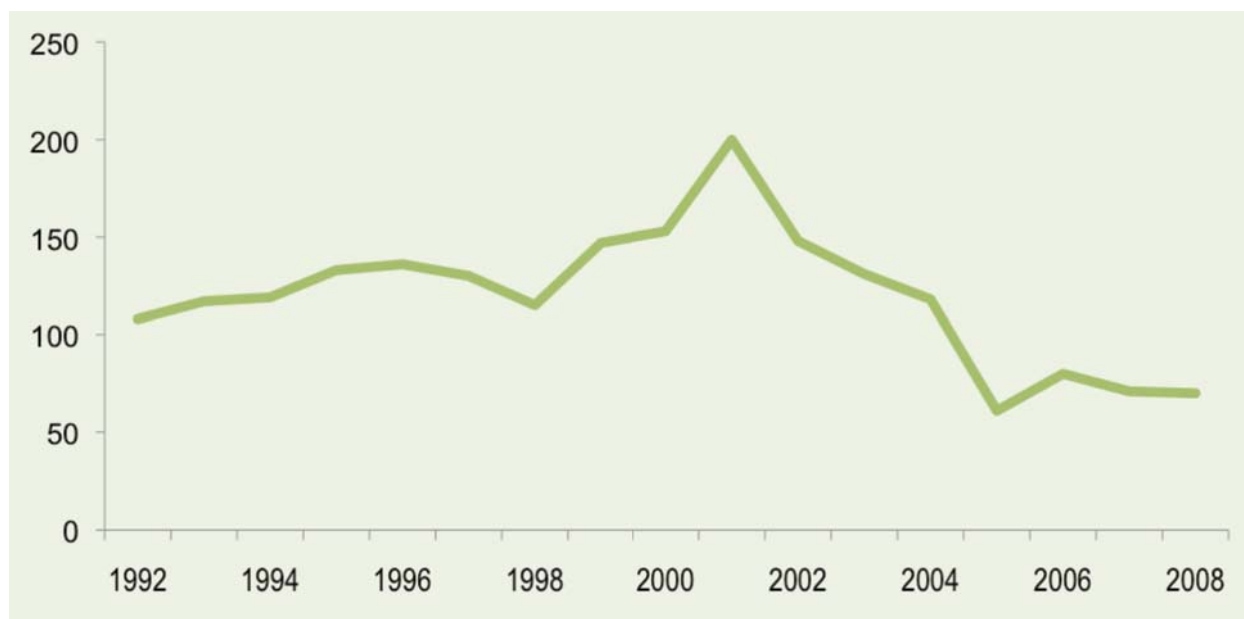
	Halland Vår	Bohuslän Vår	Halland Höst	Bohuslän Höst	Västkusten Totalt
1992	26	1	0	0	27
1993	22	2	1	0	25
1994	49	1	0	0	50
1995	30	0	2	0	32
1996	38	1	0	0	39
1997	40	4	2	0	46
1998	33	0	0	0	33
1999	20	2	0	0	22
2000	20	9	1	0	30
2001	27	3	0	1	31
2002	16	5	0	0	21
2003	30	5	0	0	35
2004	8	0	0	0	8
2005	6	0	0	0	6
2006	6	2	0	1	9
2007	7	1	0	0	8
2008	6	1	0	0	7
TOTALT	384	37	6	2	429

ejderflockarna.

Totalt har det gjorts 57 fynd av 69 individer i Bohuslän genom tiderna. Om vi tittar på dessa och går igenom den samlade statistiken för Bohuslän så har elva individer varit honor (16%). Senast honor (ja, det är faktiskt pluralis!) sågs i Bohuslän var 19 april 2000 då det sågs nio praktejdrar under en kajakfärd vid Olskär, Sotenäs. Det var en flock med sex hanar och tre honor. Snacka om upplevelse! Praktejden har setts under årets samtliga årstider även om sommarfynd inte är särskilt vanliga.

Nedgången på Västkusten är som sagt tydlig och jag blev nyfiken på om det ser likadant ut i övriga Sverige. Totalt har det setts omkring 2 000 praktejdrar i Sverige under perioden 1992–2008 och nedgången är ganska likartad. Den ser dock ut att ha inträffat ett år tidigare på Västkusten än i övriga Sverige. Om vi tittar på andelen Västkustfynd så uppgår dessa till drygt 21% av samtliga Sverigefynd under perioden. ”Västkustandelen” var dock högre under 1990-talet (27%) än under 2000-talet (ca 15%). Nedgången ser därmed ut att vara kraftigare på Västkusten under senare år än vad den är i övriga Sverige även om nedgången

Figur 1. Antalet praktejdrar i Sverige mellan åren 1992 och 2008.

tycks upplevas i hela landet. Tre år i rad med färre än hundra praktejdrar i Sverige är ju ett rejält trendbrott mot tidigare år under perioden (se figur 1).

I många fall kan det vara mer intressant att jämföra med Danmark när det gäller Västkusten. I Danmark är arten inte alltför vanlig och före 1985 sågs inte fem praktejdrar per år där. Efter det blev arten vanligare och årssummorna hamnade i regel på mellan tio och tjugo exemplar. En liknande minskning som den på Västkusten kan inte ses i Danmark.

Eftersom vårfynden är så oerhört representerade i underlaget så tittar vi även på statistik från Skåne. Ejdersträcket berör ju i allra högsta grad även vårt sydligaste landskap och då borde ju samma nedgång ses även där? I Skåne har det setts 387 praktejdrar mellan åren 1992-2007 och av dessa är 262 vårfynd och 125 höstfynd. Ett genomsnitt för hela perioden ger 16 praktejdrar per vår och om vi delar upp dessa som "1990-tal" och "2000-tal" så blir genomsnittet ungefär detsamma. Under 1990-talet har det gjorts 129 vårfynd och under 2000-talet 133 vårfynd. En minskning kan skönjas i materialet under senare vårar, men denna är inte i närheten av nedgången på Västkusten.

Alförrädaren

Alförrädaren har en liknande utbredning som praktejdern, men uppträder i regel främst i Östra Sibirien och Alaska. Den är även klart mer sällsynt än praktejdern utmed Västkusten. I landskapen Bohuslän och Halland har det totalt setts 71 alförrädare under åren 1992–2008, men här är det mera jämnt mellan Bohuslän och Halland. I Bohuslän har det setts 33 alförrädare (46%) under perioden och i Halland 38 exemplar (54%). Det är även en nästan lika dramatisk dominans för vårfynden (80%) som när vi tittade på praktejdern. I tabell 2 visas det totala antalet

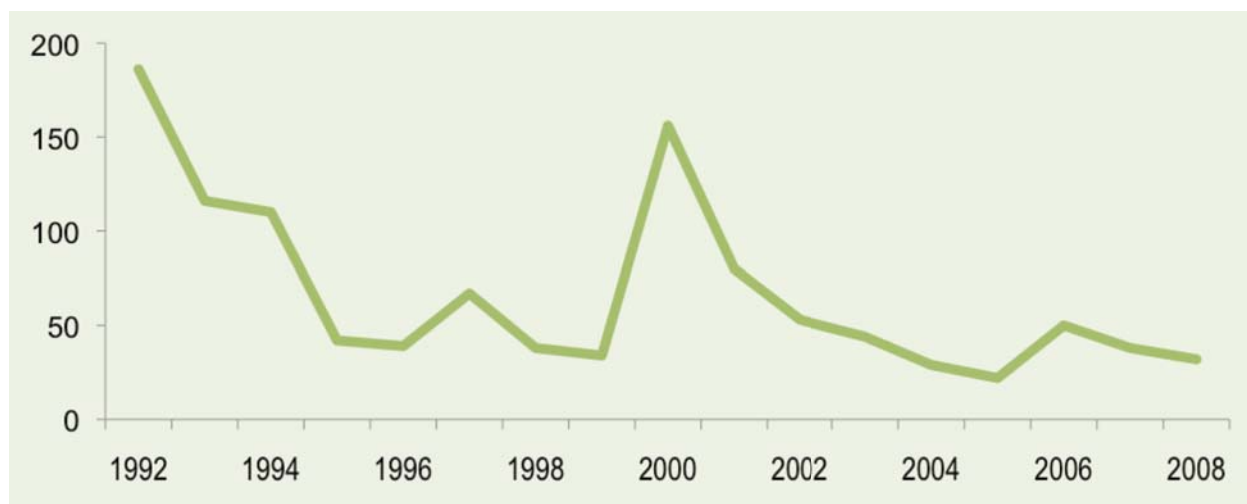
Tabell 2. Antalet alförrädare utmed Västkusten mellan åren 1992 och 2008.

	Halland Vår	Bohuslän Vår	Halland Höst	Bohuslän Höst	Västkusten Totalt
1992	1	0	0	0	1
1993	4	1	1	1	7
1994	9	1	1	1	12
1995	2	2	0	6	10
1996	11	2	0	0	13
1997	2	3	0	0	5
1998	0	6	1	1	8
1999	0	1	0	0	1
2000	0	2	2	0	4
2001	1	1	0	0	2
2002	3	1	0	0	4
2003	0	2	0	0	2
2004	0	1	0	0	1
2005	0	1	0	0	1
2006	0	0	0	0	0
2007	0	0	0	0	0
2008	0	0	0	0	0
TOTALT	33	24	5	9	71

fynd och där framstår några år i mitten av 1990-talet som särskilt bra. I tabellen är ju Västergötland undantaget och där sågs minst fyra olika alförrädare under perioden. Två av dessa var inlandsfynd från Vänersborgsviken 1994 samt 1998.

Dessvärre tycks alförrädaren uppleva ungefär samma minskning som praktejden. Ett genomsnitt under 1990-talet ger sju alförrädare per år, och om vi tittar på 2000-talet så blir genomsnittet inte ens två per år! Faktum är också att alförrädaren inte längre är årligt förekommande på Västkusten. Senast en alförrädare sågs på Västkusten var den 3 april 2005 vid Hönö (Bohuslän) och senast en alförrädare sågs i Halland var 2002 (tre exemplar vid olika kustlokaler). Precis som när det gäller praktejden så är en stor majoritet äldre hanar. I Bohuslän har det totalt gjorts 43 fynd av 63 individer genom tiderna, och om vi tittar på könsfördelningen för alförrädaren så blir den något högre än hos praktejden (ungefär 22% är honor). Liksom för praktejden görs jämförelser med hela landet och i Sverige har det setts drygt 1 100 alförrädare under tidsperioden. Under 1990-talet stod Västkusten för 9% av den totala andelen och under 2000-talet hade denna andel sjunkit till blott 3%. Även för alförrädaren tycks nedgången alltså vara

Figur 2. Antalet alförrädare i Sverige mellan åren 1992 och 2008.

större på Västkusten än i övriga landet.

Det verkar även som alförrädaren fluktuerar mer mellan åren än vad praktejden gör. Topparna är ganska få och däremellan ligger nivåerna ganska jämnt även om de senaste åren i regel är rekordlåga (se figur 2). Nationellt sett verkar alförrädaren vara mer stabil under hösten och den största nedgången har gjorts bland vårfynden. Nedgången på Västkusten är mer jämn. Här observeras ju inga alförrädare alls längre. Hur ser det då ut i Danmark? Jo, under åren 1992–2001 sågs i genomsnitt fyra alförrädare per år i vårt sydvästliga grannland, och 2002 sågs endast en medan 2003 bjöd på fem individer. Arten saknades helt 2004, 2005 och 2007. Mönstret känns ju tyvärr igen från Västkusten om det inte vore för 2006 som bjöd på åtta individer, vilket är den näst högsta årssumman för arten någonsin i Danmark.

Det har skrivits en del om alförrädaren på senare år. Kanske inte så mycket i Sverige, men utomlands följs utvecklingen noggrant. Nedgången som upplevs i Sverige är vi tyvärr inte ensamma om och det ser ut som alförrädaren minskar överallt i övervintringsområdet. Under 1960-talet uppskattades den totala vinterpopulationen till 400 000-500 000 individer och 2008 bedömde *BirdLife* att hela världspopulationen bestod av 110 000-125 000 individer. Det är ju en nästan absurd nedgång. I Barents hav-regionen uppskattades antalet till 25 000-40 000 i mitten av 1990-talet. Vintern 1995 räknades 9 350 alförrädare i Norge och 1996 var antalet nere på 5 159. Nedgången har sedan fortsatt och de sista uppgifterna jag har tillgång till gör gällande att blott 1 216 alförrädare sågs 2003. Sedan 1984 har arten minskat årligen med 8% i Norge!

I Östersjön ser det tyvärr lika illa ut. Estland är det land som bjuder på flest alförrädare vintertid och där har arten minskat med 9% årligen (1996–2003), och i Litauen är den årliga minskningen hela 22% under samma period. I Finland (Lågskär) sågs 221 alförrädare 1995 och bara 30 under 2003! Ja, vad är det som händer egentligen? I de nordliga delarna av Ryssland beräknas att 30-50%

Sällan sedd och sällan fotograferad på Västkusten. Alförrädare vid Lilla Porsholmen, Hisingen 1 juni 2003 och Kråkudden, Hönö 14 mars 2009. Foto: Magnus Unger resp. Jan-Åke Noresson.

av den samlade vinterpopulationen finns i Europa nuförtiden, och den enda uppgift som jag har funnit därifrån gör gällande att det under 2003 sågs 4 297 alförrädare. På senare år finns uppgifter om att vinterpopulationen i Europa skulle vara så liten som 10 000-15 000 individer, och det räcker ju med att titta på antalsuppskattningen från mitten av 1990-talet i texten ovan för att inse att alförrädaren närmar sig en katastrof om denna trend håller i sig. I de texter som jag har läst har författarna lyft fram drunkning i fiskegarn som ett stort problem, och även jakt, oljeutsläpp, habitatförändringar och kollisioner med ledningar nämns.

Lite historia

Praktejden fick sitt namn av Linné 1758. Alförrädaren fick sitt namn av den tyske naturforskaren Peter Simon Pallas 1769, vilket nog var en hyllning till en annan tysk naturforskare som hette Georg Wilhelm Steller (på engelska heter ju alförrädaren Steller's Eider). Det var egentligen Steller som beskrev alförrädaren första gången. Det svenska namnet nämndes redan under första halvan av 1800-talet och kom förmodligen från Södermanlands skärgård från början, där historien gör gällande att alförrädaren förebådar alfågeln ankomst då den anlände några dagar innan alfågeln. Det kan därmed vara rimligt att tro att alförrädaren var vanligare i den svenska delen av Östersjön under 1800-talet.

Den första praktejder som jag har funnit uppgifter om i Bohuslän sågs utanför Marstrand vintern 1856. Därefter finns ett fynd från november 1864 som gör gällande att en juvenil praktejder skulle ha legat i Göta älv. Ytterligare ett 1800-talsfynd gjordes i februari 1865 då en hane sågs vid Kalvsund, Öckerö. Nio fynd gjordes mellan åren 1907–1975 och i början av 1980-talet blev arten mer regelbunden. I Halland var det betydligt senare som den första praktejden

observerades. En hane sågs tillsammans med ejdrar vid Värö i början av april 1969. Därefter blev praktejden mer regelbunden i Halland, främst beroende på regelbundna sträckfågelräkningar vid Morups tånge, om jag har tolkat historien rätt. I Västergötland sågs (eller rättare sagt, sköts) den första praktejden vid Böttö i Göteborgs skärgård i januari 1909. Därefter skulle det dröja ända till mars 1976 då nästa individ observerades, och den gången var det vid Asperö i samma skärgård. Totalt har det setts cirka 15 praktejdrar i landskapet, och av dessa är tre inlandsfynd.

Den första alförrädare som jag har funnit uppgifter om i Bohuslän sågs vid Pater Noster i november 1913. I januari 1970 var det dags för ”nummer 2” då en alförrädare sågs vid Fjällbacka och sedan blev arten mer regelbunden. En observation från Bohuslän vill jag nämna särskilt och den avser inte mindre än tretton individer! Flocken bestod av fem hanar och åtta honor och den lär efter stor tveksamhet ha sträckt in över Uddevalla från Byfjorden. Observationen gjordes den 2 maj 1980.

I Halland sågs den första alförrädaren (en hona) vid Morups tånge i februari 1967. Under 1970-talet blev arten mer regelbunden och samtidigt som alförrädaren ökade på Västkusten ökade den även i Östersjön. Huruvida ökad skådaraktivitet kan ha bidragit till ökningen vill jag inte spekulera i, men det kan ju vara en av flera förklaringar i alla fall. I några fall har alförrädare varit riktigt trogna olika områden (bl a den hane som jag nämnde i inledningen från Barsebäck) och i Göteborg återkom vad som bedömts som samma hane i tio år (1994–2003).

I Västergötland sågs den första alförrädaren vid Hjo hamn i januari 1972. Mellan åren 1972–1989 gjordes totalt sex fynd och samtliga var från Vättern. Det första fyndet från Västergötland, utanför Vättern, hittas i oktober 1991 då en alförrädare sågs vid Vänersborgsviken. Det första kustfyndet som gjordes var faktiskt den återkommande hanen som dök upp 1994. Inte mindre än nio inlandsfynd finns från Västergötland och det tycker jag är överraskande många, men det är ju just det oväntade som är så häftigt med fågelskådningen både i fält och när man ägnar sig åt denna typ av sammanställningar.

Avslutning

Ja, att läsa om fåglar är inte alltid roligt. Jag måste erkänna att jag blev riktigt ledsen när jag fick reda på hur illa det tydligen är ställt med alförrädaren. Även om jag hade mina aningar när jag började skriva så var det chockerande att se verkligheten så tydligt. Tyvärr har jag inte hittat samma arbeten kring praktejden så här kan vi nog bara gissa hur det ligger till och jag tror tyvärr att även den arten minskar i antal. Framtiden får väl utvisa det och jag hoppas att jag har fel.

Jag skulle även gärna vilja fokusera på ejdern, men då skulle denna artikel troligen aldrig ta slut. Ejdern har tyvärr också minskat kraftigt på Västkusten. Som exempel kan jag nämna en studie som har gjorts i Halland. Under åren 1996–1997

Praktejder vid Askerösundet, Tjörn 28 maj 2001. Fågeln höll till i fjordarna innanför Orust och Tjörn både våren 2001 och våren 2002. Foto: Thomas Liebig.

samt 2006–2007 genomfördes räkningar från gryningen till mitt på dagen vid Tyludden, och åren på 1990-talet gav drygt 89 000 respektive drygt 82 000 ejdrar medan åren under 2000-talet gav cirka 31 000 respektive cirka 33 000 ejdrar. Ja, det var ju inte heller någon munter läsning. Vi får hoppas att antalen repar sig framöver.

Stort tack till Benny Ahlnér för information från Halland, Göran Darefelt för information från Västergötland, som ofta byggt på fina sammanställningar av Claes-Göran Ahlgren, och Ingemar Åhlund för information från Bohuslän som ofta har baserats på fina sammanställningar av Gunnar Wikman. Jag vill även tacka Martin Oomen för goda kommentarer i samband med skrivandet av denna text.

Litteratur

- BirdLife International. 2004. *Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status*. Cambridge, UK.
- Christensen, J. S. & Lange, P. (red). *Fugleåret 2006-2007*. DOF, Köbenhavn, Danmark.
- Eklom, L. 1991. *Svenska fåglars vetenskapliga namn*, Katrineholm.
- GOF. 1971. *Fåglar på Västkusten 1967-1969*. Göteborg.
- Hallof. 2008. *Fåglar i Halland 2007*. Halmstad.
- Madge, S. & Burn, H. 1988. *Wildfowl*. Christopher Helm. A&C Black. London, UK.
- SOF. *Fågelåret 1992-2008*. Stockholm.
- SOF. 2002. *Sveriges fåglar, 3:e upplagan*. Stockholm.
- Svorkmo-Lundberg, T., Bakken, V., Helberg, M., Mork, K., Röer, J.E., Sjö, S. (red.). 2006. *Norsk VinterfuglAtlas*. Norsk Ornitologisk Forening. Trondheim.
- Öien, I. J. & Aarvsk, T. 2007. Stellerand – globalt trua og glemt ansvarsart. *Vår Fuglefauna* 30, nr 4. Trondheim.

Kristoffer Nilsson, kristoffer.nilsson5@comhem.se

Kornknarrens förekomst i Bohuslän

Rune Hixén & Ingemar Åhlund

Sedan slutet av 1990-talet har kornknarren förkommit i riktigt goda antal de flesta år. Dessförinnan var artens säregna, ändlösa snärpande något man ganska sällan hörde under sommarnätterna. Men hur ser artens bohuslänska historia ut? Nedan gör vi en sammanfattning av kornknarrens förekomst i landskapet och redovisar några andra aspekter av dess uppträdande hos oss.

Historik

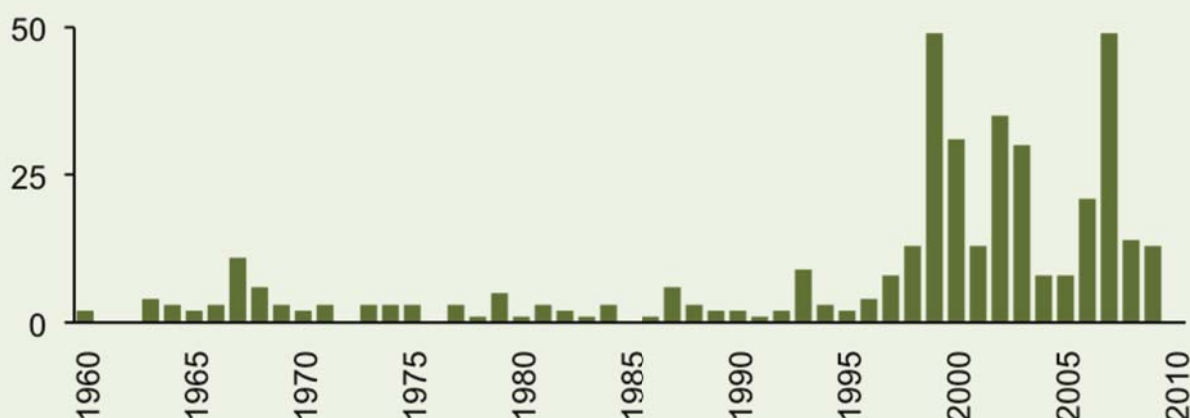
Fram till slutet av 1800-talet var kornknarren av allt att döma en vanlig fågel i de bohuslänska jordbruksbygderna. År 1851 skriver Wilhelm von Wright att ”...hon är temligen allmän i orten,” och syftar då sannolikt främst på nordvästra Orust. Carl Cederström uppger 1876 att kornknarren är allmän i norra Bohuslän, och året efter skriver A.W. Malm att ”Ängssnarpan häckar allmänt i Göteborgs-trakten och på hvarje för henne passande lokal i Bohuslän, äfven på de större öarna.” Den senare uppgiften är säkerligen hämtad från von Wright.

C.O. Bothén beskriver (1928) en dramatisk förändring vid sekelskiftet: ”Det förefaller, som om Kornknarren mer och mer försvinna från våra trakter. I stället för att allmänt förekomma över allt, är det numera nästan sällsynt att få höra honom eller att få se honom t. ex. på raphönsjakterna. Det är egendomligt, att Kornknarren år 1900 här i dessa trakter uppträdde i så stort antal, att jag aldrig förut sett något liknande. Snart sagt vid varje raphönsjakt uppstöttes och skötes kornknarrar, vilket förut endast undantagsvis ägt rum, ehuru man ständigt hörde honom om kvällarna. Det verkade nästan som om en fullständig utvandring det året ägde rum. Samma förhållande observerades på många olika ställen i Sverige, enligt tidningsnotiser från skilda håll. Sedan dess tycks stammen mer och mer hava minskats, så att det nu är flera år sedan jag hörde eller såg en kornknarr. Det samma får man höra av nästan vem man talar med om samma sak.”

Efter år 1900 blir uppgifterna ytterst sporadiska, men under perioden fram till slutet av 1950-talet beror detta säkerligen inte enbart på att kornknarren börjat minska i antal. En viktig faktor bör också vara att det nu inte är lika många kunniga personer som registrerar egna och andras iakttagelser av arten.

Den kraftigaste minskningen skedde sannolikt under perioden 1910–1940, vilket i så fall skulle sammanfalla med den period då de svenska och norska bestånden genomgick sin kraftigaste minskning. Einar Lönnberg redovisar (1940) ett antal uppgifter från Uddevalla och Orust, vilka ger en intressant inblick i hur det kunde se ut under dessa tre decennier. Från gården Åsen i Högås socken (17 km väster om Uddevalla tätort) rapporterar en Klas Olsson: ”För 20–25 år sedan [dvs ca 1915–1920] hördes kornknarren i snart sagt varje gärde, och man

Kornknarr i Bohuslän 1960–2009: antal spelande exemplar

såg den ibland springa över en väg från en åker till en annan, där en annan kornknarr hördes. Men sedan dess har den ej hörts på flera år. Dock hördes den sommaren 1939 två dagar efter varandra, men försvann åter fullständigt.” Ännu en fågel hade hörts samma sommar på gården Sunds ägor, fem km söder om Åsen. I Långelanda socken på Orust hade en häckning (som omintetgjordes) konstaterats 1933, vilket också var sista året arten hördes på platsen.

Bengt Assmundson återger (1984) ett flertal uppgifter från södra delen av Uddevalla kommun, vilka belyser kornknarrrens förekomst i området under en ganska lång tidsperiod. Arten tycks här ha varit allmän ännu in på 1930-talet, för att sedan nästan helt försvinna under 1940–1950-talen.

Under 1960-talet inträffar sedan till synes (se reservationen ovan!) en mindre återkomst i landskapet, vilken också sammanfaller ganska väl med den moderna fältornitologins framväxt. En mer organiserad rapportverksamhet tar sin början, och spelande kornknarrar noteras nu praktiskt taget varje år.

Arten hördes alltså näst intill årligen i landskapet under perioden 1960–2009, undantagen utgörs blott av 1961, 1962, 1972 (då emellertid ett ex sågs), 1976 och 1985. I slutet av 1990-talet ökade antalet hörda kornknarrar rejält i Bohuslän, precis som i övriga landet. Årssummorna varierar kraftigt (liksom inventeringsinsatserna och lämpligheten hos biotoperna i jordbruksmarkerna), men artens förekomst ligger sedan dess på en betydligt högre genomsnittsnivå (se ovanstående diagram; observera att årssiffrorna är kompletterade och korrigerade jämfört med redovisningen i *Fåglar i Bohuslän* nr 1/ 2007, framför allt har det tillkommit fåglar 1967–1974 och 1998).

Man bör minnas att årssiffrorna är ungefärliga; de spelande hanarna flyttar ibland på sig och det är svårt att undvika viss dubbelräkning. Om exempelvis en vall slås flyttar fåglarna på sig och kan då börja spela på någon annan lokal.

Snärpande kornknarr på Brudarebacken, Göteborg 24 juni 2005. Foto: Patrik Jonasson.

Museiexemplar

Bohusläns museum har fyra monterade exemplar som insamlats i Uddevalla kommun mellan 1863–1902 (tre i juni–juli och ett i september); ett av dessa fynd utgörs av en dununge. Göteborgs Naturhistoriska Museum har fem bohuslänska exemplar i sina samlingar (samtliga från augusti–oktober) från 1889, 1916, 1926, 1931 och 1999. Den sistnämnda är för övrigt den 1K-fågel från Ragnhildsholmen som omnämns nedan.

Ben från arten återfanns också i en anhopning av sjögräsrester med riklig förekomst av subfossila fågel- och fiskben som insamlades vid Norra Hästevik, Torslanda, Hisingen under 1955–1956. Några trutrester i anhopningen daterades med kol 14-metoden och befanns vara ca 9600 år. Om kornknarresterna var lika gamla får vi låta vara osagt, men de bör åtminstone härröra från en tid då de låglänta delarna av landskapet fortfarande befann sig under havsytan.

Orsaker till den tidigare minskningen

Artens ursprungliga miljöer utgörs av strandängar längs sjöar och vattendrag. Den omfattande dräneringen och uppodlingen av sådana och liknande marker har gjort

att arten får hålla tillgodo med mindre lämpliga biotoper, där ofta de moderna jordbruksmetoderna ställer till problem. Den allt tidigare slåttern är ett exempel på sådana störningar. I Storbritannien kunde man visa att övergången från traditionell lieslåtter till hästdragna slåttermaskiner på 1930-talet orsakade en drastisk minskning av antalet kornknarrar, vilket säkerligen var fallet även i vårt land. Nästa steg, då hästarna ersattes av traktorer, bör rimligen ha förvärrat situationen ytterligare.

Biotoper

Kornknarren förekommer på fuktiga till våta ängar och på odlad mark. I det senare fallet går det bra med klöverfält, betesvallar och sädesfält, men dessa får inte vara alltför väl dränerade och jordbruket ska helst vara relativt småskaligt och litet ”ålderdomligt”. Om det finns anslutande trädesåkrar, impediment och kantzoner är detta också en fördel. Det är ingen tillfällighet att man ofta hittar kornknarrarna i de mer intakta kulturbygderna runt om i landskapet, där det är gott om stengärdesgårdar, öppna diken och örtrika kanter, ofta i anslutning till vattendrag, sjöar eller kärr.

Utbredning

I Sverige återfinns de största mängderna spelande kornknarrar i landskapen Gotland, Öland, Uppland, Västergötland och Västmanland. Förekomsten i Bohuslän är normalt marginell i jämförelse med dessa landskap, där för arten lämpliga biotoper är vanligare.

Spelande kornknarrar har påträffats i alla bohuslänska kommuner utom Öckerö (som dock har ett fynd av arten från 15 september 1889). En snabb kalkyl över bohusfyndens fördelning under perioden 1960–2009 ger följande *ungefärliga* resultat: Hisingen (bohusdelen) 104 spelande ex, Uddevalla 57, Kungälv 53, Tanum 44, Orust 34, Stenungsund 19, Strömstad 11, Lysekil 10, Munkedal (ej Valbo-Ryrs socken) 10, Lilla Edet (bohusdelen) 9, Tjörn 5 och Sotenäs 3.

Fördelningen av aktiva skådare spelar stor roll, varför i synnerhet Lilla Edet och Munkedal säkerligen hamnar oförtjänt långt ned på listan. Hade antalet skådare varit något mer jämnt fördelat mellan kommunerna (och genom åren) skulle den sannolikt ha sett litet annorlunda ut; till exempel skulle fyndsiffrorna för Orust och Tanum förmodligen legat mycket närmare (eller varit likvärdiga med eller till och med högre än) dem för Uddevalla och Kungälv.

Det står i vilket fall klart att Hisingens älvdalar står för merparten av landskapets fynd av kornknarrar, och föga överraskande är det här de lämpligaste markerna återfinns. Bland lokalerna utmärker sig i synnerhet Ragnhildsholmen, där som mest upp till 8 ex spelat samtidigt (år 2000).

Ett område som under några år hyste ett gott antal spelande knarrar var Frölunds ängar väster om Uddevalla tätort. På dessa fält sådde man en typ av

Kornknarr-illustration från J F Naumanns "Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas" Band VII, Tafel 15 - Gera, 1899. Hämtad från www.biologie.uni-hamburg.de/b-online/birds/regdeu.htm

energigräs som lämnades ifred under flera år. Mellan 1999–2002 hördes här som mest 5 spelande ex, men när ängarna sedan slogs 2003 och användes som camping under O-ringens jättelika arrangemang så försvann fåglarna. Tillfälliga fynd av ensamma knarrar gjordes under 2003–2004, men lokalen hade uppenbarligen förändrats till det sämre: såvitt känt har inga kornknarrar spelat där sedan dess.

Häckning

Bohuslän hyste säkerligen ett gott bestånd häckade kornknarrar ända fram till 1900-talets början. Därefter är det svårt att säga hur pass omfattande det var, men mycket tyder på att åtskilliga par kan ha häckat åtminstone fram till

1930–1940-talen. Den enda konstaterade häckning som rapporterats efter 1950 ägde rum 1966 (Kvatroneröd i Uddevalla kommun); därefter föreligger en trolig häckning från 1997 (Tanum). Möjligen var den 1K-fågel som togs av en katt vid Ragnhildsholmen 26 september 1999 resultatet av en häckning på lokalen. I vårt närområde har häckning under senare år konstaterats vid till exempel Brudarebacken i Göteborg. Det är väl troligt att åtminstone enstaka häckningar ägt rum i landskapet under de senaste tretton åren, även om flertalet av de spelande fåglarna förmodligen utgörs av operade unga hanar.

Förmodade orsaker till de senaste årens ökning

Sedan slutet av 1990-talet hörs alltså relativt många kornknarrar i landskapet. Denna ökning tycks för övrigt vara gemensam för många av de länder som ingår i artens utbredningsområde i norra och östra Europa, och har förklarats bero på att omfattande delar av det gamla östblockets jordbruksmarker lagts i träda. Kornknarren har enligt denna teori ökat inom dessa områden (där den redan var talrik) och ”överskottet” har kommit nordvästra Europa till del. Om jordbruket återupptas och moderniseras – eller markerna växer igen – i de aktuella områdena kan den positiva utvecklingen stanna av.

Fenologi

De fyra tidigaste fynden av spelande kornknarrar vi lyckats hitta (utan att ha letat igenom hela fyndmaterialet) är som följer: 1 maj 2007 (Torsby, Kungälv), 4 maj 1998, 4 maj 2007 och 5 maj 2008 (samtliga Ragnhildsholmen, Hisingen). Normalt hörs premiärknarrbetet betydligt senare än så, ofta inte förrän i mitten eller slutet av maj eller till och med början av juni. Ibland hörs fåglar spela ända in i juli eller augusti, och det finns faktiskt en uppgift om en kornknarr som spelade vid Ödsmåls kile från slutet av maj till början av september 1998. Wilhelm von Wright skriver att arten vanligtvis anländer (dvs hörs första gången) under andra halvan av maj, och det är förmodligen där någonstans som det genomsnittliga datumet ligger. De allra tidigaste datumen härrör, såvitt vi kunnat se, nästan uteslutande från perioden efter 1997, vilket kan ge intryck av att artens ankomstdatum på senare år infaller allt tidigare. Men förklaringen till detta fenomen kan kanske också vara att skådarna numera är ute och lyssnar betydligt tidigare på våren.

Höststräcket lär pågå mellan augusti och oktober, men höstfynd är sällsynta. De tre senaste uppgifterna vi snubblat över gäller en notering gjord av Wilhelm von Wright från Orust 2 oktober 1848, en 1K-fågel som förolyckats mot TV-masten på Herrestadsfjället, Uddevalla under första veckan i oktober 1988 samt en fågel (som finns monterad på Göteborgs Naturhistoriska Museum) från Romelanda, Kungälv 9 oktober 1916. Artens övervintringsområden anses för övrigt ligga så långt bort som i östra och södra Afrika.

Riksinventeringarna

Kornknarren har varit föremål för riksinventeringar inom Sveriges Ornitologiska Förening vid fyra tillfällen: 1957, 1968, 1994 och 2008. Från redovisningen av den senaste riksinventeringen (Pettersson 2009) citerar vi: ”Sammanfattningsvis rapporterades 1588 kornknarrar i Sverige 2008, varav var tredje (522) från Gotland. I jämförelse med tidigare är detta en mycket hög siffra för landet, den tredje högsta i modern tid och mer än fyra gånger så hög som den från förra riksinventeringen 1994.”

Litteratur

- Assmundson, B. 1984. *Fågellivet i mellersta Bohuslän*. Sid.63-64. Uddevalla.
- Bothén, C.O. 1928. Supplement till iakttagelser rörande fågelfaunan i Göteborgs och Bohus län. *Fauna och Flora* 23: 31-41.
- Cederström, C. 1876. *Anteckningar om norra Bohusläns Vertebrat-fauna*. Öfversigt av Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar 1876. N:o 4. Sid 57-68. Stockholm.
- Lepiksaar, J. 1983. Zoologisk undersökning. I: *Bua Västergård – en 8000 år gammal kustboplats*. Arkeologi i Västsverige 1. Sid. 115-156. Göteborgs Arkeologiska Museum.
- Green, R.E. et al. 1997. Population, ecology and threats to the Corncrake *Crex crex* in Europe. *Die Vogelwelt* 118:117-134.
- Lönnberg, E. 1940. *Kornknarrens nuvarande förekomst i Sverige*. K. Svenska Vetenskapsakademiens skrifter i Naturskyddsärenden. Nr 37. Sid. 29. Uppsala.
- Malm, A.W. 1877. *Göteborgs och Bohusläns fauna. Rygggradsdjuren*. Göteborg.
- Pettersson, T. 2007. *Åtgärdsprogram för kornknarr 2007–2011*. Rapport 5705. Naturvårdsverket.
- Pettersson, T. 2009. Kornknarren i Sverige – resultat av riksinventeringen 2008. I: SOF. *Fågelåret 2008*, sid. 51-59. Halmstad.
- Svensson, S., Svensson, M. & Tjernberg, M. 1999. *Svensk fågelatlas*. Vår Fågelvärld, suppl. 31. Sid. 156-157. Stockholm.
- Wright, W.v. 1851. *Förteckning, jemte några anteckningar, öfver de i Bohuslänska skärgården observerade foglarne*. Kungl. Vet. o Vitt.-Samh. H.dl. Ny tidsföljd. 2:a häftet. Sid 63-98. Göteborg.

Rune Hixén, rune.hixen@vgregion.se

Ingemar Åhlund, ing_ahlund@hotmail.com

Aktuell hotstatus (från Petersson 2007 och referenser däri)

Kornknarren är sedan 2004 av Internationella naturvårdsunionen (IUCN) klassad som Missgynnad (Near Threatened) i ett globalt perspektiv, från att dessförinnan ha klassats som Sårbar (Vulnerable).

I ett europeiskt perspektiv är arten klassad som SPEC 1 (Species of European Conservation Concern), den högsta hotkategorin. Dess status anges som Depleted, beståndet är stort men har inte hämtat sig från en nedgång 1970–1990.

I den svenska rödlistan är kornknarren kategoriserad som Sårbar (Vulnerable), från att tidigare ha varit klassad som Starkt hotad (Endangered).

Bo lugnt och skönt i våra stugor och lägenheter
mitt i Ramsvikslandets naturreservat.

Öppet året om

Helena & Martin Bohlin

Ramsviks Övergård

Hunnebostrand

0523-581 84

070-494 38 26

martin.bohlin@telia.com

www.ramsviksovergard.se

Styrelsen i Bohusläns Ornitologiska Förening

(listan gäller fram till årsmötet 2010)

Ordförande	Ove Hougström owe.h@telia.com Tel 0303-818 23, mobil 0706-99 58 83
Sekreterare	Sussie Carlström sussie@alltidreklam.se Tel 0522-184 01, mobil 0736-90 41 60
Kassör	Kenneth Johansson kennethgjohansson@telia.com Tel 0522-375 24, mobil 0702-31 65 91
Ledamöter	Lennart Hermansson kurt.lennart@telia.com Tel 0524-213 38, mobil 0702-67 05 84 Jan Artursson soteguiden@telia.com Tel 0523-301 31, mobil 0703-53 70 62
Suppleanter	Maria Johannessen amalia@telia.com Tel 0304-67 87 87, mobil 0708-68 44 45 Stefan Malm stefan.malm@statoil.com Tel 031-43 34 00, mobil 0738-00 86 07

Kommunombud

Kungälv	Gunnar Wikman	Tel 0303-22 00 62
Lysekil	Mats Tunsvik	Tel 0523-403 44
Munkedal	Joachim Thelin	Tel 0524-127 93
Orust	Stefan Oscarsson	Tel 0304-107 54
Sotenäs	Jan Artursson	Tel 0523-301 31
Stenungsund	Magnus Larsson	Tel 0303-845 33
Strömstad	Kent Wilhelmsson	Tel 0526-127 55
Tanum	Göran Strömberg	Tel 0525-292 95
Tjörn	Per Undeland	Tel 031-25 85 53
Uddevalla	Ronny Charlesson	Tel 0522-233 61

Rapportmottagare

Lars Viktorsson Stenbackevägen 5, 451 34 Uddevalla
E-post: lars.v@spray.se Tel 0522-860 37

Bilden på föregående sida

Ringtrast på Ramsvikslandet 24 april 2007.

Foto: Elvor Ohlin (<http://picasaweb.google.se/Elvorfoto>)

Bohusläns Ornitologiska Förening 2009